

M. TULLII CICERONIS

DE

FINIBVS BONORVM

ET MALORVM

AD

B R V T V M

LIBER I.

NON eram nescius, Brute, cum, quæ sum. I
mis ingeniis, exquisitaque doctrina philosophi
Græco sermone tractavissent, ea Latinis litte-
ris mandarem, fore, ut hic noster labor
in varias reprehensiones incurreret. Nam qui-
busdam, & iis quidem non admodum indoctis,
totum hoc displicet; philosophari. Quidam
autem non id tam reprehendunt, si remissius
agatur: sed tantum studium, tamque multam
operam ponendam in eo non arbitrantur.
Erunt etiam, & hi quidem eruditi Græcis
litteris, contemnentes Latinas, qui se dicant
in Græcis legendis operam malle consumere.
Postremo aliquos futuros suspicor, qui me ad
alias litteras vocent: genus hoc scribendi,
etsi sit elegans, personæ tamen & dignitatis

2 esse negent. Contra quos omnes dicendum breviter existimo. quamquam philosophiæ quidem vituperatoribus satis responsum est eo libro, quo a nobis philosophia defensa & collaudata est, cum esset accusata & vituperata ab Hortensio. qui liber cum & tibi probatus videretur, & iis, quos ego posse judicare arbitrarer; plura suscepi, veritus ne movere hominum studia viderer, retinere non posse. Qui autem, si maxime hoc placeat, moderatius tamen id volunt fieri, difficilem quandam temperantiam postulant in eo, quod semel admittam coerceri reprimique non potest; ut propemodum justioribus utamur illis, qui omnino avocent a Philosophia, quam his, qui rebus infinitis modum constituant, in reque eo meliore, quo major 3 sit, mediocritatem desiderent. Sive enim ad sapientiam perveniri potest; non paranda nobis solum ea, sed fruenda etiam est. sive hoc difficile est; tamen nec modus est ullus investigandi veri, nisi inveneris; & quærendi defatigatio turpis est, cum id, quod quæritur, sit pulcherrimum. Etenim si delectamur, cum scribimus; quis est tam invidus, qui ab eo nos abducat? si laboramus; quis est, qui alienæ modum statuatur industriæ?

Nam, ut Terentianus Chremes non inhumanus, qui novum vicinum non vult

*Fodere, aut arare, aut aliquid ferre
denique:*

non enim illum ab industria, sed ab illiberali labore deterret: sic isti curiosi, quos offendit noster minime nobis injucundus labor. His igitur est difficilium satisfacere, qui se Latina scripta dicunt contemnere: in quibus hoc primum est, in quo admirer, cur in gravissimis rebus non delectet eos patrius sermo, cum iidem fabellas Latinas, ad verbum de Græcis expressas, non inviti legant. Quis enim tam inimicus pæne nomini Romano est, qui Ennii Medeam, aut Antiopam Pacuvii spernat, aut rejiciat? qui se iisdem Euripidis fabulis delectari dicat, Latinas litteras oderit? Synephebos ego, inquit, potius Cæciliæ, aut Andriam Terentii, quam utramque Menandri legam? A quibus tantum dissentio, ut, cum Sophocles vel optime scripserit Electram, tamen male conversam Attilii mihi legendam putem. de quo Licinius, *Ferreum scriptorem: verum, opinor, scriptorem tamen, ut legendus sit. rudem enim esse omnino in nostris poetis, aut inertissimæ segnitæ est, aut fastidii delicatissimi. Mihi*

quidem nulli satis eruditi videntur, quibus
nostra ignota sunt. An,

Utinam ne in nemore - - -

nihilominus legimus, quam hoc idem Græ-
cum. Quæ autem de bene beateque vivendo
a Platone disputata sunt, hæc explicari non
6 placebit Latine? Quod si nos non interpretum
fungimur munere, sed tuemur ea, quæ dicta
sunt ab iis, quos probamus, èisque nostrum
iudicium & nostrum scribendi ordinem ad-
jungimus; quid habent, cur Græca antepo-
nant iis, quæ & splendide dicta sint, neque
sint conversa de Græcis? Nam si dicent, ab
illis has res esse tractatas; ne ipsos quidem
Græcos est cur tam multos legant, quam
legendi sunt. Quid enim est a Chryippo præ-
termissum in Stoicis? legimus tamen Dioge-
nem, Antipatrum, Mnesarchum, Panætium,
multos alios, in primisque familiarem nostrum
Posidonium. Quid Theophrastus? medio-
criterne delectat, cum tractat locos ab Ari-
stotele ante tractatos? quid Epicurei? num
desistunt de iisdem, de quibus & ab Epicuro
scriptum est, & ab antiquis, ad arbitrium
7 suum scribere? Quod si Græci leguntur a
Græcis, iisdem de rebus alia ratione com-
positis; quid est, cur nostri a nostris non

legantur? Quamquam si plane sic verterem³
Platonem, aut Aristotelem, ut verterunt
nostri poetæ fabulas; male, credo, mererer
de meis civibus, si ad eorum cognitionem
divina illa ingenia transferrem. sed id neque
feci adhuc, nec mihi tamen, ne faciam,
interdictum puto. Locos quidem quosdam,
si videbitur, transferam, & maxime ab iis,
quos modo nominavi, cum inciderit, ut id
apte fieri possit; ut ab Homero Ennius,
Afranius a Menandro solet. Nec vero, ut
noster Lucilius, recusabo, quo minus omnes
mea legant. Utinam esset ille Persius! Sci-
pio vero, & Rutilius multo etiam magis!
quorum ille iudicium reformidans, Taren-
tinis ait se, & Consentinis, & Siculis scri-
bere. Facete is quidem, sicut alias: sed nec
tam docti tunc erant, ad quorum iudicium
elaboraret, & sunt illius scripta leviora, ut
urbanitas summa appareat, doctrina medio-
cris. Ego autem quem timeam lectorem,⁸
cum ad te, ne Græcis quidem cedentem in
Philosophia, audeam scribere? Quamquam
a te ipso id quidem facio provocatus gra-
tissimo mihi libro, quem ad me *de virtute*
misisti. Sed ex eo credo quibusdam usu
venire, ut abhorreant a Latinis, quod inci-

derint in inculta quædam & horrida, de male Græcis Latine scripta deterius. quibus ego assentior, dummodo de iisdem rebus ne
 9 Græcos quidem legendos putent. Res vero bonas, verbis electis, graviter ornatæque dictas, quis non legat? nisi qui se plane Græcum dici velit: ut a Scævola est prætor salutatus Athenis Albucius. quem quidem locum cum multa venustate & omni sale idem Lucilius; apud quem præclare Scævola,

Graecum te, Albuci, quam Romanum, atque Sabinum.

Municipem Pontii, Tritanni, centurionum, Praeclarorum hominum, ac primorum, signiferumque,

Maluisti dici. Graece ergo praetor Athenis, Id quod maluisti, te, cum ad me accedis, saluto:

Χαίρε, inquam, Tite: lictores, turma omnis, cohorsque,

Χαίρε, Tite: hinc hostis mi Albucius, hinc inimicus.

20 Sed jure Mucius. Ego autem satis mirari non queo, unde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fastidium. Non est omnino hic docendi locus: sed ita sentio, & sæpe differui, Latinam linguam non modo non
 inopem

Inopem, ut vulgo putarent, sed locupletio-
rem etiam esse, quam Græcam. Quando
enim, ne nobis dicam, aut oratoribus bonis,
aut poetis, postea quidem quam fuit quem
imitarentur, ullus orationis vel copiosæ,
vel elegantis ornatus defuit? Ego verò, cum
forensibus operis, laboribus, periculis, non
deseruisse mihi videar præsidium, in quo a
populo Romano locatus sim; debeo profecto,
quantumcunque possim, in eo quoque elabo-
rare, ut sint opera, studio, labore meo do-
ctiores cives mei, nec cum istis tantoperè
pugnare, qui Græca legere malint (modo le-
gant illa ipsa, nec simulent) & iis servire;
qui vel utrisque litteris uti velint; vel, si
suas habent, illas non magnopere desiderent.
Qui autem alia malunt scribi a nobis, æqui
esse debent, quod & scripta multa sunt, sic
ut plura nemini e nostris, & scribentur for-
tasse plura, si vita suppetet: & tamen qui
diligenter hæc, quæ de philosophia litteris
mandamus, legere assueverit, iudicabit nul-
la ad legendum his esse potiora. Quid est enim
in vita tantoperè quærendum, quam cum
omnia in philosophia, tum id, quod his li-
bris quæritur, quid sit finis, quid extremum;
quid ultimum, quo sint omnia bene vivent-

di recteque faciendi consilia referenda? quid sequatur natura, ut summum ex rebus expectendis? quid fugiat, ut extremum malorum? qua de re cum fit inter doctissimos magna dissensio, quis alienum putet ejus esse dignitatis, quam mihi quisque tribuit, quid in omni munere vitæ optimum & verissimum sit exquirere? An, *Partus ancillae sitne in fructu habendus*, differetur inter principes civitatis, P. Scævola, M. Manilius? ab hisque M. Brutus dissentiet, quod & acutum genus est, & ad usus civium non inutile; nosque ea scripta, reliquaque ejusdem generis, & legimus libenter & legemus; hæc, quæ vitam continent omnem, negligentur? Nam, ut sint illa vendibilia, hæc uberiora certe sunt, quamquam id quidem licebit iis existimare, qui legerint. Nos autem hanc omnem questionem de finibus bonorum & malorum ferre a nobis explicatam esse his litteris arbitramur, in quibus, quantum potuimus, non modo quid nobis probaretur, sed etiam quid a singulis philosophiæ disciplinis diceretur, persecuti sumus.

5
13 Ut autem a facillimis ordiamur, prima veniat in medium Epicuri ratio, quæ plerisque notissima est: quam a nobis sic intelleges

expositam, ut ab ipsis, qui eam disciplinam probant, non soleat accuratius explicari. Verum enim invenire volumus, non tanquam adversarium aliquem convincere. Accurate autem quondam a L. Torquato, homine omni doctrina erudito, defensa est Epicuri sententia de voluptate; a meque ei responsum, cum C. Triarius, in primis gravis & doctus adolescens, ei disputationi interesset. Nam ¹⁴ cum ad me in Cumanum salutandi causa uterque venisset, pauca primo inter nos de litteris, quarum summum erat in utroque studium; deinde Torquatus: Quoniam nacti te, inquit, sumus aliquando otiosum, certe audiam, quid sit, quod Epicurum nostrum, non tu quidem oderis, ut fere faciunt, qui ab eo dissentiant, sed certe non probes, eum, quem ego arbitror unum vidisse verum, maximisque erroribus animos hominum liberavisse, & omnia tradidisse, quæ pertinerent ad bene beateque vivendum: sed existimo, te, sicut nostrum Triarium, minus eo delectari, quod ista Platonis, Aristotelis, Theophrasti orationis ornamenta neglexerit. Nam illuc quidem adduci vix possum, ut ea, quæ senserit ille, tibi non vera videantur. Vide ¹⁵ quantum, inquam, fallare, Torquate. ora-

tio me istius philosophi non offendit. Nam & complectitur verbis, quod vult; & dicit plane, quod intelligam: & tamen a philosopho, si afferat eloquentiam, non asperner; si non habeat, non admodum flagitem. Re mihi non æque satisfacit, & quidem locis pluribus. sed quot homines, tot sententiæ. falli igitur possumus. Quamobrem tandem, inquit, non satisfacit? te enim iudicem æquum puto: modo, quæ dicat ille, bene no-
 16 ris. Nisi mihi Phædrum, inquam, mentitum, aut Zenonem putas (quorum utrumque audivi, cum mihi nihil sane præter sedulitatem probarent) omnes mihi Epicuri sententiæ satis notæ sunt. atque eos, quos nominavi, cum Attico nostro frequenter audivi; cum miraretur ille quidem utrumque, Phædrum autem etiam amaret: quotidieque inter nos ea, quæ audiebamus, conferebamus: neque erat unquam controversia, quid
 6 ego intelligerem, sed quid probarem. Quid igitur est, inquit? audire enim cupio, quid non probes.

17 Principio, inquam, in physicis, quibus maxime gloriatur, primum totus est alienus. Democrito adjicit, perpauca mutans, sed ita, ut ea, quæ corrigere vult, mihi quidem de-

pravare videatur. Ille atomos, quas appellat, id est, corpora individua, propter soliditatem censet in infinito inani, in quo nihil nec summum, nec infimum, nec medium, nec ultimum, nec extremum fit, ita ferri, ut concursibus inter se cohærescant; ex quo efficiantur ea, quæ sint, quæque cernantur, omnia: eumque motum atomorum nullo a principio, sed ex æterno tempore intelligi convenire. Epicurus autem, in qui-¹⁸ bus sequitur Democritum, non fere labitur. quamquam utriusque cum multa non probo, tum illud in primis, quod, cum in rerum natura duo quærenda sint, unum, quæ materia sit, ex qua quæque res efficiatur; alterum, quæ vis sit, quæ quidque efficiat: de materia differuerunt, vim & causam efficiendi reliquerunt. sed hoc commune vitium: illæ Epicuri propriæ ruinæ. Censet enim, eadem illa individua & solida corpora ferri suo deorsum pondere ad lineam: hunc naturalem esse omnium corporum motum. Deinde ibi-¹⁹ dem homo acutus, cum illud occurreret, si omnia deorsum e regione ferrentur, &, ut dixi, ad lineam, nunquam fore, ut atomus altera alteram posset attingere; itaque attulit rem commentitiam: declinare dixit ato-

mum perpaulum; quo nihil posset fieri mi-
 nus. ita effici complexiones, & copulationes,
 & adhæsitaciones atomorum inter se: ex quo
 efficeretur mundus, omnesque partes mun-
 di, quæque in eo essent. Quæ cum res tota
 ficta sit pueriliter, tum ne efficit quidem
 quod vult. nam & ipsa declinatio, ad libi-
 dinem fingitur, (ait enim declinare atomum
 sine causa; quum nihil turpius physico, quam
 fieri sine causa quidquam dicere;) & illum
 motum naturalem omnium ponderum, ut ip-
 se constituit, e regione inferiorem locum pe-
 tentium, sine causa eripuit atomis: nec ta-
 men id, cuius causa hæc finxerit, affecutus
 20 est. Nam si omnes atomi declinabunt, nul-
 læ unquam cohærescent: sin aliæ declina-
 bunt, aliæ suo nutu recte ferentur; primum
 erit hoc quasi provincias atomis dare, quæ
 recte, quæ oblique ferantur: deinde eadem
 illa atomorum, in quo etiam Democritus hæ-
 ret, turbulenta concursio hunc mundi orna-
 tum efficere non poterit. Ne illud quidem
 physici est, credere aliquid esse minimum.
 quod profecto nunquam putavisset, si a Polyæ-
 no, familiari suo, geometriam discere ma-
 luisset, quam illam etiam ipsum dedocere.
 Sol Democrito magaus videtur, quippe ho-

mini erudito, in geometriæque perfecto. huic
 bipedalis fortasse; tantum enim esse censet,
 quantus videtur, vel paulo aut majorem, aut
 minorem. Ita quæ mutat, ea corrumpit; ²¹
 quæ sequitur, sunt tota Democriti. Atomi,
 inane, imagines, quæ idola nominant, quo-
 rum incurfione non solum videamus, sed
 etiam cogitemus: infinitio ipsa, quam ἀπειροειδῆ
 vocant, tota ab illo est: tum innumerabiles
 mundi, qui & oriantur, & intereant quoti-
 die. quæ etsi mihi nullo modo probantur;
 tamen Democritum laudatum a ceteris, ab
 hoc, qui eum unum secutus est, nollem vi-
 tuperatum. Jam in altera philosophiæ par- ⁷
 te, quæ est quærendi ac differendi, quæ ²²
 λογικῆ dicitur, iste vester plane, ut mihi qui-
 dem videtur, inermis ac nudus est. tollit de-
 finitiones: nihil de dividendo ac partiendo
 docet: non, quo modo efficiatur concluda-
 turque ratio, tradit: non, qua via captiosa
 solvantur, ambigua distinguantur, ostendit.
 judicia rerum in sensibus ponit; quibus si se-
 mel aliquid falsi pro vero probatum sit, sub-
 latum esse omne iudicium veri & falsi putat.
 [In tertia vero parte, quæ est de vita & mo- ²³
 ribus, in constitutione finis, nil generosum
 sapit atque magnificentum.] Confirmat illud

vel maxime, quod ipsa natura, ut ait ille,
 asciscat & reprobet, id est, voluptatem &
 dolorem. Ad hæc, & quæ sequamur, & quæ
 fugiamus, refert omnia. quod quamquam
 Aristippi est, a Cyrenaicisque melius libe-
 riusque defenditur; tamen ejusmodi esse ju-
 dico, ut nihil homine videatur indignius.
 Ad majora enim quædam nos natura genuit
 & conformavit, ut mihi quidem videtur. ac
 fieri potest, ut errem: sed ita prorsus existi-
 mo, neque eum Torquatum, qui hoc pri-
 mus cognomen invenerit, aut torquem illum
 hosti detraxisse, ut aliquam ex eo percipe-
 ret corpore voluptatem, aut cum Latinis ter-
 tio consulatu conflixisse apud Vesperim propter
 voluptatem. Quod vero securi filium per-
 cussit, privavisse se etiam videtur multis
 voluptatibus, cum ipsi naturæ patrioque
 amori prætulerit jus majestatis atque imperii.

24 Quid? T. Torquatus, is, qui consul cum
 Cn. Octavio fuit, cum illam severitatem in
 eo filio adhibuit, quem in adoptionem D. Si-
 lano emancipaverat, ut eum, Macedonum
 legatis accusantibus, quod pecunias præto-
 rem in provincia cepisse arguerent, causam
 apud se dicere juberet, reque ex utraque par-
 te audita, pronuntiaret, eum non talem vi-

deri fuisse in imperio, quales ejus majores fuissent; & in conspectum suum venire vetuit; numquid videtur tibi de voluptatibus suis cogitavisse? Sed ut omittam pericula, labores, dolorem etiam, quem optimus quisque pro patria & pro suis suscipit, ut non modo nullam captet, sed etiam prætereat omnes voluptates, dolores denique quosvis suscipere malit, quam deserere ullam officii partem; ad ea, quæ hoc non minus declarant, sed videntur leviora, veniamus. Quid tibi, Torquate? quid huic Triario litteræ, quid historiæ cognitioque rerum, quid poetarum evolutio, quid tanta tot versuum memoria voluptatis affert? Nec tibi illud dixeris: Hæc enim ipsa mihi sunt voluptati; & erant illa Torquatis. Nunquam hoc ita defendit Epicurus: neque vero tu, Triari, aut quisquam eorum, qui aut saperet aliquid, aut ista didicisset. Et, quod quæritur sæpe, cur tam multi sint Epicurei: sunt aliæ quoque causæ, sed multitudinem hoc maxime allicit, quod ita putat dici ab illo, recta & honesta quæ sint, ea facere ipsa per se lætitiā, id est, voluptatem. Homines optimi non intelligunt, totam rationem everti, si ita se res habeat. Nam si concederetur, etiam

si ad corpus nihil referatur, ista sua sponte,
 & per se esse jucunda; per se efflet & virtus,
 & cognitio rerum, quod minime ille vult,
 26 expetenda. Hæc igitur Epicuri non probo,
 inquam. de cetero, vellem equidem aut ipse
 doctrinis fuisset instructior (est enim, quod
 ita tibi videri necesse est, non satis politus
 iis artibus, quas qui tenent, eruditi appel-
 lantur) aut ne deterruisset alios a studiis,
 quamquam te quidem video minime esse de-
 territum.

8 Quæ cum dixissem, magis ut illum pro-
 vocarem, quam ut ipse loquerer, tum Triari-
 us leniter arridens, Tu quidem, inquit,
 totum Epicurum pæne e philosophorum cho-
 ro sustulisti. quid ei reliquisti, nisi te, quo-
 quo modo loqueretur, intelligere, quid dice-
 ret? Aliena dixit in physicis, nec ea ipsa,
 quæ tibi probarentur. si qua in his corrige-
 re voluit, deteriora fecit. Differendi artem
 nullam habuit. Voluptatem cum summum bo-
 num diceret, primum in eo ipso parum vi-
 dit: deinde hoc quoque alienum. nam ante
 ¶ 27 Aristippus; & ille melius. addidisti ad ex-
 tremum, etiam indoctum fuisse. Fieri, in-
 quam, o Triari, nullo pacto potest, ut non
 dicas, quid non probes ejus, a quo dissen-

tias. Quid enim me prohiberet Epicureum esse, si probarem, quæ ille diceret? cum præsertim illa perdiscere, ludus esset.

Quamobrem dissentientium inter se reprehensiones non sunt vituperandæ. maledicta, contumeliæ, tum iracundiæ, contentiones, concertationesque in disputando pertinaces, indignæ mihi philosophia videri solent. Tunc 28 Torquatus, prorsus, inquit, assentior. neque enim disputari sine reprehensione, nec cum iracundia aut pertinacia recte disputari potest. Sed ad hæc, nisi molestum est, habeo quæ velim. At me, inquam, nisi te audire vellem, censes hæc dicturum fuisse? Utrum igitur percurri omnem Epicuri disciplinam placet; an de una voluptate quæri, de qua omne certamen est? Tuo vero id quidem, inquam, arbitrato. Sic faciam igitur, inquit: unam rem explicabo, eamque maximam. de physicis alias: & quidem tibi & declinationem istam atomorum, & magnitudinem solis probabo, & Democriti errata, ab Epicuro reprehensa & correctâ per multa. Nunc dicam de voluptate: nihil scilicet novi, ea tamen, quæ te ipsum probaturum esse confidam. Certe, inquam, pertinax non erò: tibi que, si mihi probabis ea,

29 quæ dices, libenter assentiar. Probabo, inquit: modo ista sis æquitate, quam ostendis. sed uti oratione perpetua malo; quam interrogare, aut interrogari. Ut placet, inquam. Tunc dicere exorsus est.

9 Primum igitur, inquit, sic agam, ut ipsi ductori hujus disciplinæ placet: constituam, quid, & quale sit id, de quo quærimus: non quo ignorare vos arbitrer; sed ut ratione & via procedat oratio. Quærimus igitur, quid sit extremum, quid ultimum bonorum, quod, omnium philosophorum sententia, tale debet esse, ut ad id omnia referri oporteat; ipsum autem nusquam. Hoc Epicurus in voluptate ponit, quod summum bonum esse vult; summumque malum, dolorem: 30 idque instituit docere sic: „ Omne animal, „ simulatque natum sit, voluptatem appetere, „ eaque gaudere, ut summo bono: dolorem „ aspernari, ut summum malum, & quantum possit, a se repellere: idque facere „ nondum depravatum, ipsa natura incorrupte atque integre judicante. „ Itaque negat opns esse ratione, neque disputatione, quam ob rem voluptas expetenda, fugiendus dolor sit. sentiri hoc putat, ut calere ignem, nivem esse albam, dulce mel: quorum nihil

oportere exquisitis rationibus confirmari: tantum satis esse admonere. interesse enim inter argumentum conclusionemque rationis, & inter mediocrem animadversionem atque admonitionem: altera occulta quædam & quasi involuta aperiri; altera prompta & aperta judicari. Etenim quoniam, detractis de homine sensibus, reliqui nihil est; necesse est, quid aut ad naturam, aut contra sit, a natura ipsa judicari. ea quid percipit, & quid judicat, quo aut petat, aut fugiat aliquid, præter voluptatem, & dolorem? Sunt autem quidam e nostris, qui hæc subtilius velint tradere, & negent satis esse, quid bonum sit, aut quid malum, sensu judicari; sed animo etiam ac ratione intelligi posse, & voluptatem ipsam per se esse expetendam, & dolorem ipsum per se esse fugiendum. Itaque ajunt hanc quasi naturalem, atque insitam in animis nostris inesse notionem, ut alterum esse appetendum, alterum aspernandum sentiamus. Alii autem (quibus ego assentior) cum a philosophis compluribus per multa dicantur, cur nec voluptas in bonis sit numeranda, nec in malis dolor, non existimant oportere nimium nos causæ confidere, sed & argumentandum, & accurate dif-

ferendum, & rationibus conquistis de voluptate & dolore disputandum putant. Sed
 32 ut perspiciatis, unde omnis iste natus sit error voluptatem accusantium, doloremque laudantium, totam rem aperiam; eaque ipsa, quæ ab illo inventore veritatis, & quasi architecto beatæ vitæ dicta sunt, explicabo. Nemo enim ipsam voluptatem, quia voluptas fit, aspernatur, aut odit, aut fugit; sed quia consequuntur magni dolores eos, qui ratione voluptatem sequi nesciunt. Neque porro quisquam est, qui dolorem ipsum, quia dolor fit, amet, consectetur, adipisci velit; sed quia nonnunquam ejusmodi tempora incidunt, ut labore & dolore magnam aliquam quærat voluptatem. Ut enim ad minima veniam, quis nostrum exercitationem ullam corporis suscipit laboriosam, nisi ut aliquid ex ea commodi consequatur? Quis autem vel eum jure reprehenderit, qui in ea voluptate velit esse, quam nihil molestiæ consequatur; vel illum, qui dolorem eum fugiat, quo voluptas nulla
 33 pariat? At vero eos accusamus, & justo odio dignissimos ducimus, qui blanditiis praesentium voluptatum deliniti atque corrupti, quos dolores & quas molestias excepturi sint, occæcati cupiditate non provident; similique

sunt in culpa, qui officia deserunt mollitia animi, id est, laborum & dolorum fuga. & harum quidem rerum facilis est & expedita distinctio. Nam libero tempore, cum soluta nobis est eligendi optio, cumque nihil impedit, quo minus id, quod maxime placeat, facere possimus, omnis voluptas assumenda est, omnis dolor repellendus. Temporibus autem quibusdam, & aut officiis debitis, aut rerum necessitatibus sæpe eveniet, ut & voluptates repudiandæ sint, & molestiæ non recusandæ. Itaque earum rerum hic tenetur a sapiente delectus, ut aut rejiciendis voluptatibus maiores alias consequatur, aut perferendis doloribus asperiores repellat.

Hanc ego cum teneam sententiam, quid ³⁴ est, cur verear, ne ad eam non possim accommodare Torquatos nostros? quos tu paulo ante cum memoriter, tum etiam erga nos amice & benevole collegisti. nec me tamen laudandis majoribus meis corrupisti, nec sequirem ad respondendum reddisti. quorum facta quemadmodum, quæso, interpretaris? Siccine eos censes aut in armatum hostem impetum fecisse, aut in liberos, & in sanguinem suum tam crudeles fuisse, nihil ut de utilitatibus, nihil ut de commodis suis

cogitarent? At id ne feræ quidem faciunt,
 ut ita ruant, itaque turbent, ut, earum mo-
 tus & impetus quo pertineant, non intelli-
 35 gamus. Tu tam egregios viros censes tan-
 tas res gessisse sine causa? Quæ fuerit causa,
 mox videro: interea hoc tenebo: si ob ali-
 quam causam ista, quæ sine dubio præclara
 sunt, fecerint, virtutem his ipsam per se cau-
 sam non fuisse. Torquem detraxit hosti. &
 quidem se texit, ne interiret. At magnum
 periculum adiit. in oculis quidem exercitus.
 quid ex eo consecutus est? Laudem & cari-
 tatem; quæ sunt vitæ sine metu degendæ
 præsidia firmissima. Filium morte multavit:
 si sine causa, nollem me ab eo ortum, tam
 importuno tamque crudeli. sin ut dolore suo
 sanciret militaris imperii disciplinam, exerci-
 tumque in gravissimo bello animadversionis
 metu contineret; saluti prospexit civium,
 36 qua intelligebat contineri suam. Atque hæc
 ratio late patet. in quo enim maxime con-
 suevit jactare vestra te oratio, tua præser-
 tim, qui studiose antiqua persequeris, claris
 & fortibus viris commemorandis, eorumque
 factis non emolumento aliquo, sed ipsius ho-
 nestatis decore laudandis, id totum everti-
 tur eo delectu rerum, quem modo dixi, con-
 sti-

stituto, ut aut voluptates omittantur, majorum voluptatum adipiscendarum causa, aut dolores suscipiantur, majorum dolorum effugiendorum gratia.

Sed de clarorum hominum factis illustribus & gloriosis fatis hoc loco dictum fit. ^{II}
erit enim jam de omnium virtutum cursu ad voluptatem proprius differendi locus. ³⁷
Nunc autem explicabo, voluptas ipsa, quæ qualisque sit, ut tollatur error omnis imperitorum; intelligaturque ea, quæ voluptaria, delicata, mollis habeatur disciplina, quam gravis, quam continens, quam severa sit. Non enim hanc solam sequimur, quæ suavitate aliqua naturam ipsam movet, & cum jucunditate quadam percipitur sensibus, sed maximam illam voluptatem habemus, quæ percipitur, omni dolore detracto. Nam quoniam, cum privamur dolore, ipsa liberatione & vacuitate omnis molestiæ gaudemus; omne autem id, quo gaudemus, voluptas est, ut omne id, quo offendimur, dolor: doloris omnis privatio recte nominata est voluptas. Ut enim cum cibo & potione fames sitisque depulsa est, ipsa detractio molestiæ consecutionem affert voluptatis: sic in omni re doloris amotio successionem effi-

38 cit voluptatis. Itaque non placuit Epicuro, medium esse quiddam inter dolorem & voluptatem. illud enim ipsum, quod quibusdam medium videtur, cum omni dolore caret, non modo voluptatem esse, verum etiam summam voluptatem. Quisquis enim sentit, quemadmodum sit affectus, eum necesse est aut in voluptate esse, aut in dolore. Omnis autem privatione doloris putat Epicurus terminari summam voluptatem; ut postea variari voluptas, distinguique possit; augeri, amplifi-
 39 ficarique non possit. At etiam Athenis, ut a patre audiebam, facete & urbane Stoicos irridente, statua est in Ceramico Chryssippi, sedentis porrecta manu; quæ manus significet illum in hac esse rogatiuncula delectatum. Num quidnam manus tua sic affecta, quemadmodum affecta nunc est, desiderat? Nihil sane. At, si voluptas esset bonum, desideraret. Ita credo. Non est igitur voluptas bonum. Hoc ne statuam quidem dicturam pater agebat, si loqui posset. Conclusum est enim contra Cyrenaicos satis acute; nihil ad Epicurum. Nam si ea sola voluptas esset, quæ quasi titillaret sensus, ut ita dicam, & ad eos cum suavitate afflueret, & illabere-
 tur; nec manus esse contenta posset ulla vacuitate doloris sine jucundo motu voluptatis.

fin autem summa voluptas est, ut Epicure placet, nihil dolere; primum tibi recte, Chrysippe, concessum est, nihil desiderare manum, cum ita esset affecta: secundum non recte, si voluptas esset bonum, fuisse desideraturam. idcirco enim non desideraret, quia, quod dolore caret, id in voluptate est.

Extremum autem esse bonorum volupta- 12
tem, ex hoc facile perspici potest. Constitua- 40
mus aliquem magnis, multis, perpetuis
fruentem & animo & corpore voluptatibus,
nullo dolore nec impediante, nec impenden-
te: quem tandem hoc statu præstabiliorem,
aut magis expetendum possumus dicere? in-
esse enim necesse est in eo, qui ita sit affectus,
& firmitatem animi, nec mortem, nec dolo-
rem timentis, quod mors sensu careat; dolor
in longinquitate, levis; in gravitate, brevis
soleat esse: ut ejus magnitudinem celeritas,
diuturnitatem allevatio consoletur. Ad ea 41
cum accedit, ut neque divinum numen hor-
reat, nec præteritas voluptates effluere pa-
tiatur, earumque assidua recordatione læte-
tur; quid est, quod huc possit, quod melius
sit, accedere? Statue contra aliquem con-
fectum tantis animi corporisque doloribus,
quanti in hominem maximi cadere possunt,

nulla spe proposita , fore levius aliquando ,
 nulla præterea nec præfenti, nec exspectata
 voluptate; quid eo miserius dici aut fingi
 potest? Quod si vita doloribus referta maxi-
 me fugienda est: summum profecto malum
 est, vivere cum dolore. cui sententiæ con-
 sentaneum est, ultimum esse bonorum cum
 voluptate vivere. Nec enim habet nostra mens
 quidquam, ubi consistat, tanquam in extre-
 mo: omnesque & metus & ægritudines ad
 dolorem referuntur: nec præterea est res ul-
 la, quæ sua natura aut sollicitare possit, aut
⁴² angere. Præterea & appetendi, & refugien-
 di, & omnino rerum gerendarum initia pro-
 ficiscuntur aut a voluptate, aut a dolore. quod
 cum ita sit, perspicuum est omnes rectas res
 atque laudabiles eo referri, ut cum volu-
 ptate vivatur. Quoniam autem id est vel sum-
 mum bonum, vel ultimum, vel extremum,
 quod Græci τέλος nominant, quod ipsum nul-
 lam ad aliam rem, ad id autem res referun-
 tur omnes; fatendum est, summum esse bo-
 num jucunde vivere.

13 Id qui in una virtute ponunt, splendore
 nominis capti, quid natura postulet, non in-
 telligunt; errore maximo, si Epicurum au-
 dire voluerint, liberabuntur. Istæ enim ve-

stræ eximiæ pulchræque virtutes, nisi voluptatem efficerent, quis eas aut laudabiles, aut expetendas arbitraretur? Ut enim medicorum scientiam non ipsius artis, sed bonæ valetudinis causa probamus; & gubernatoris ars, quia bene navigandi rationem habet, utilitate, non arte laudatur: sic sapientia, quæ ars vivendi putanda est, non expetere-
tur, si nihil efficeret; nunc expetitur, quod est tanquam artifex conquirendæ & comparandæ voluptatis. Quam autem dicam vo-⁴³
luptatem jam videris, ne invidia verbi labefactetur oratio mea. nam cum ignorantia rerum bonarum & malarum maxime hominum vita vexetur; ob eumque errorem & voluptatibus maximis sæpe priventur, & gravissimis animi doloribus torqueantur; sapientia est adhibenda, quæ & terroribus, cupiditatibusque detractis, & omnium falsarum opinionum temeritate demta, certissimam se nobis ducem præbeat ad voluptatem. Sapientia enim est una, quæ moestitiam pellat ex animis; quæ nos exhorrescere metu non finat; qua præceptrice, in tranquillitate vivi potest, omnium cupiditatum ardore restincto. Cupiditates enim sunt insatiabiles: quæ non modo singulos homines, sed universas fami-

44 *lias evertunt; totam etiam labefactant sæpe rempublicam. Ex cupiditatibus odia, diffidia, discordiæ, seditiones, bella nascuntur: nec hæ sese foris solum jactant, nec tantum in alios cæco impetu incurrunt; sed intus etiam in animis inclusæ inter se dissident atque discordant. ex quo vitam amarissimam necesse est effici: ut sapiens solus, amputata circumcisaque inanitate omni & errore, naturæ finibus contentus, sine ægritudine*
 45 *possit, & sine metu vivere. Quæ est enim aut utilior, aut ad bene vivendum aptior partitio, quam illa, qua est usus Epicurus? qui unum genus posuit earum cupiditatum, quæ essent & naturales & necessariæ: alterum, quæ naturales essent, nec tamen necessariæ: tertium, quæ nec naturales, nec necessariæ. quarum ea ratio est, ut necessariæ nec opera multa, nec impensa ex-*
 46 *pleantur. Ne naturales quidem multa desiderant, propterea quod ipsa natura divitias, quibus contenta sit, & parabiles, & terminatas habet. inanium autem cupiditatum nec*
 14 *modus ullus, nec finis inveniri potest. Quod si vitam omnem perturbari videmus errore & inscientia; sapientiamque esse solam, quæ nos a libidinum impetu & formidinum ter-*

rore vindicet, & ipsius fortunæ modice ferre doceat injurias, & omnes monstret vias, quæ ad quietem & tranquillitatem ferant; quid est, cur dubitemus dicere, & sapientiam propter voluptatem expetendam, & insipientiam propter molestias esse fugiendam? Eademque ratione ne temperantiam quidem⁴⁷ propter se expetendam esse dicemus, sed quia pacem animis afferat, & eos quasi concordia quadam placet ac leniat. Temperantia est enim, quæ in rebus aut expetendis, aut fugiendis, rationem ut sequamur monet. nec enim satis est judicare, quid faciendum, non faciendumve sit; sed stare etiam oportet in eo, quod sit judicatum. Plerique autem, quod tenere atque servare id, quod statuerunt, non possunt, victi & debilitati, objecta specie voluptatis, tradunt se libidinibus confringendos, nec, quid eventurum sit, provident, ob eamque causam propter voluptatem & parvam & non necessariam, & quæ vel aliter pararetur, & qua etiam carere possent sine dolore, tum in morbos graves, tum in damna, tum in dedecora incurrunt: sæpe etiam legum judiciorumque pœnis obligantur. Qui autem ita frui volunt voluptatibus,⁴⁸ ut nulli propter eas dolores consequantur;

& qui suum iudicium retinent, ne voluptate victi faciant id, quod sentiunt non esse faciendum: hi voluptatem maximam adipiscuntur, prætermittenda voluptate. Iidem etiam dolorem sæpe perpetiuntur, ne, si id non faciant, incidant in majorem. Ex quo intelligitur, nec intemperantiam propter se fugiendam esse: temperantiamque expetendam, non quia voluptates fugiat, sed quia **15** majores consequatur. Eadem fortitudinis **49** ratio reperietur: nam neque laborum perfunctio, neque perpeffio dolorum, per se ipsa allicit; nec patientia, nec assiduitates, nec vigiliæ, nec ea ipsa, quæ laudatur, industria, ne fortitudo quidem: sed ista sequimur, ut sine cura metuque vivamus; animumque & corpus, quantum efficere possimus, molestia liberemus. Ut enim mortis metu omnis quietæ vitæ status perturbatur; &, ut succumbere doloribus, eosque humili animo imbecilloque ferre, miserum est; ob eamque debilitatem animi, multi parentes, multi amicos, nonnulli patriam, plerique autem se ipsos penitus perdiderunt: sic robustus animus & excelsus, omni est liber cura & angore, cum & mortem contemnit, qua qui affecti sunt, in eadem causa sunt, qua an-

tequam nati: & ad dolores ita paratus est, ut meminerit, maximos morte finire, parvos multa habere intervalla requietis, mediocrium nos esse dominos: ut, si tolerabiles sint, feramus; sin minus, æquo animo e vita, cum ea non placeat, tanquam e theatro, exeamus. Quibus rebus intelligitur, ne timiditatem ignaviamque vituperari, nec fortitudinem patientiamque laudari suo nomine: sed illas rejici, quia dolorem pariant; has optari, quia voluptatem. Justitia restat, ut 16 de omni virtute sit dictum; sed similia fere 50 dici possunt. Ut enim sapientiam, temperantiam, fortitudinem, copulatas esse docui cum voluptate, ut ab ea nullo modo nec divelli, nec distrahi possint; sic de justitia judicandum est: quæ non modo nunquam nocet cuiquam, sed contra semper alit aliquid tum vi sua atque natura, quod tranquillet animos, tum spe, nihil earum rerum futurum, quas natura non depravata desideret. Quemadmodum temeritas, & libido, & ignavia semper animum excruciant, & semper sollicitant, turbulentæque sunt: sic cum vis in mente confedit, hoc ipso, quod adest, turbulenta non potest fieri; & si vero molita quippiam est, quamvis occulte fecerit, nun-

quam tamen confidet id fore semper occultum. Plerumque improborum facta primo suspicio insequitur; deinde sermo atque fama; tum accusator, tum iudex: multi etiam, ut
 51 te consule, ipsi se indicaverunt. Quod si qui satis sibi contra hominum conscientiam sepi esse & muniti videntur, deorum tamen horrent, easque ipsas sollicitudines, quibus eorum animi noctes atque dies exeduntur, a diis immortalibus supplicii causa importari putant. Quæ autem tanta ex improbe factis ad minuendas vitæ molestias accessio fieri potest, quanta ad augendas, cum conscientia factorum, tum pœna legum, odioque civium? Et tamen in quibusdam neque pecuniæ modus est, neque honoris, neque imperii, nec libidinum, nec epularum, nec reliquarum cupiditatum: quas nulla præda unquam improbe parta minuit, sed auget potius atque inflammat: ut coercendi magis,
 52 quam dedocendi esse videantur. Invitat igitur vera ratio bene sanos ad justitiam, æquitatem, fidem: neque homini infanti atque impotenti injuste facta conducunt; qui nec facile efficere possit, quod conetur, nec obtinere, si effecerit: & opes vel fortunæ, vel ingenii, liberalitati magis conveniunt; qua

qui utuntur, benevolentiam sibi conciliant, & quod aptissimum est ad quiete vivendum, caritatem; præsertim cum omnino nulla sit causa peccandi. Quæ enim cupiditates a natura proficiscuntur, facile explentur sine ulla injuria: quæ autem inanes sunt, his parandum non est. Nihil enim desiderabile concupiscunt, plusque in ipsa injuria detrimenti est, quam in iis rebus emolumentis, quæ pariuntur injuria. Itaque ne justitiam quidem recte quis dixerit per se ipsam optabilem, sed quia jucunditatis vel plurimum afferat. Nam diligere & carum esse, jucundum est, propterea, quia tutiorem vitam & voluptatem efficit plenior. Itaque non ob ea solum incommoda, quæ eveniunt improbis, fugiendam improbitatem putamus, sed multo etiam magis, quod cujus in animo versatur, nunquam finit eum respirare, nunquam acquiescere. Quod si ne ipsarum quidem virtutum laus, in qua maxime ceterorum philosophorum exultat oratio, reperire potest exitum, nisi dirigatur ad voluptatem; voluptas autem est sola, quæ nos vocet ad se, & alliciat suapte natura: non potest esse dubium, quin id sit summum atque extremum bonorum omnium; beateque vivere, nihil

17 aliud sit, nisi cum voluptate vivere. Huic certæ stabilique sententiæ quæ sunt conjuncta, explicabo brevi.

35 Nullus in ipsis error est finibus bonorum & malorum, id est, in voluptate, aut in dolore: sed in his rebus peccant, cum, e quibus hæc efficiantur, ignorant. Animi autem voluptates & dolores nasci fatemur e corporis voluptatibus & doloribus. Itaque concedo quod modo dicebas, cadere causa, si qui e nostris aliter existiment; quos quidem video esse multos, sed imperitos. Quamquam autem & lætitiâ nobis voluptas animi, & molestiam dolor afferat; eorum tamen utrumque & ortum esse e corpore, & ad corpus referri: nec ob eam causam non multo majores esse & voluptates, & dolores animi, quam corporis. Nam corpore nihil, nisi præsens, & quod adest, sentire possumus; animo autem, & præterita, & futura. Ut enim æque doleamus animo, cum corpore dolemus: fieri tamen permagna accessio potest, si aliquod æternum & infinitum impendere malum nobis opinemur. quod idem licet transferre in voluptatem, ut ea major
56 sit, si nihil tale metuamus. Jam illud quidem perspicuum est, maximam animi aut

voluptatem, aut molestiam plus aut ad beatam, aut ad miseram vitam afferre momenti, quam eorum utrumvis, si æque diu sit in corpore. Non placet autem, detracta voluptate, ægritudinem statim consequi, nisi in voluptatis locum dolor forte successerit: at contra, gaudere nosmet omittendis doloribus, etiam si voluptas ea, quæ sensum moveat, nulla successerit: eoque intelligi potest, quanta voluptas sit non dolere. Sed ut iis bonis erigimur, quæ expectamus: sic lætamur iis, 57 quæ recordamur. Stulti autem malorum memoria torquentur: sapientes bona præterita, grata recordatione renovata, delectant. Est autem situm in nobis, ut & adversa quasi perpetua oblivione obruamus, & secunda jucunde ac suaviter meminerimus. Sed cum ea, quæ præterierunt, acri animo & attento intuemur, tunc fit, ut ægritudo sequatur, si illa mala sint; lætitia, si bona. O 18 præclaram beate vivendi, & apertam, & simplicem, & directam viam! cum enim certe nihil homini possit melius esse, quam vacare omni dolore & molestia, perfruique maximis & animi & corporis voluptatibus; videtisne, quam nihil prætermittatur, quod vitam adjuvet, quo facilius id, quod propositum est, summum bonum consequa-

mur? Clamat Epicurus, is, quem vos nimis voluptatibus esse deditum dicitis, non posse jucunde vivi, nisi sapienter, honeste, justeque vivatur; nec sapienter, honeste, juste,
 58 nisi jucunde. Neque enim civitas in seditione, beata esse potest, nec in discordia dominorum domus: quo minus animus a se ipse dissidens tecumque discordans, gustare partem ullam liquidæ voluptatis & liberæ potest. atqui pugnantibus & contrariis studiis confiliiisque semper utens, nihil quieti videre, nihil
 59 tranquillæ potest. Quod si corporis gravioribus morbis vitæ jucunditas impeditur; quanto magis animi morbis impediri necesse est? Animi autem morbi sunt cupiditates immensæ & inanes, divitiarum, gloriæ, dominationis, libidosarum etiam voluptatum. Accedunt ægritudines, molestiæ, moerores, qui animos exedunt conficiuntque curis, hominum non intelligentium, nihil dolendum esse animo, quod sit a dolore corporis præfenti futurove sejunctum. Nec vero quisquam stultus non horum morborum aliquo laborat. Nemo igitur est eorum non miser.
 60 Accedit etiam mors, quæ quasi saxum Tantalò, semper impendet: tum superstitio; qua qui est imbutus, quietus esse nunquam potest.

Præterea bona præterita non meminerunt, præsentibus non fruuntur, futura modo expectant; quæ quia certa esse non possunt, conficiuntur & angore, & metu: maximeque cruciantur, cum sero sentiunt, frustra se aut pecuniæ studuisse, aut imperiis, aut opibus, aut gloriæ. Nullas enim consequuntur voluptates, quarum potiendi spe inflammati, multos labores magnosque susceperant. Ecce autem alii minuti & angusti, aut omnia ⁶¹ semper desperantes, aut malevoli, invidi, difficiles, lucifugi, maledici, monstrosi: alii autem etiam amatoris levitatibus dediti, alii petulantes, alii audaces, protervi, iidem intemperantes, & ignavi, nunquam in sententia permanentes. quas ob causas in eorum vita nulla est intercapedo molestiæ. Igitur neque stultorum quisquam beatus, neque sapientum non beatus, multoque hoc melius nos veriusque, quam Stoici. Illi enim negant bonum quidem esse, nisi nescio quam illam umbram, quod appellant hocestum, non tam solido, quam splendido nomine: virtutem autem nixam hoc honesto, nullam requirere voluptatem, atque ad beate vivendum seipsa esse contentam. Sed possunt hæc ¹⁹ quadam ratione dici, non modo non repug- ⁶²

nantibus, verum etiam approbantibus nobis. Sic enim ab Epicuro sapiens semper beatus inducitur. finitas habet cupiditates; negligit mortem; de diis immortalibus sine ullo metu sentit; non dubitat, si ita melius sit, migrare de vita. his rebus instructus semper est in voluptate. Neque enim tempus est ullum, quo non plus habeat voluptatum, quam dolorum. nam & præterita grate meminit, & præsentibus ita potitur, ut animadvertat, quanta sint ea, quamque jucunda: neque pendet ex futuris, sed expectat illa, fruitur præsentibus: ab iisque vitiis, quæ paulo ante collegi, abest plurimum: &, cum stultorum vitam cum sua comparat, magna afficitur voluptate. Dolores autem, si qui incurrun, nunquam vim tantam habent, ut non plus habeat sapiens, quod gaudeat, quam quod angatur. Optime vero Epicurus, quod *exiguam dicit fortunam intervenire sapienti: maximasque ab eo, & gravissimas res consilio ipsius & ratione administrari: neque majorem voluptatem ex infinito tempore ætatis percipi posse, quam ex hoc percipiatur, quod videamus esse finitum.* In dialectica autem vestra nullam vim existimavit esse nec ad melius vivendum, nec ad commodius differendum.

In

In physicis plurimum posuit. Ea scientia, & verborum vis, & natura orationis, & consequentium repugnantiumve ratio potest perspicui: omnium autem rerum natura cognita, levamur superstitione, liberamur mortis metu, non conturbamur ignoratione rerum, e qua ipsa horribiles existunt sæpe formidines. denique etiam morati melius erimus, cum didicerimus, quæ natura desideret. Tum vero, si stabilem scientiam rerum tenebimus, servata illa (quæ quasi delapsa de cælo est ad cognitionem omnium) regula, ad quam omnia judicia rerum dirigentur, nunquam ullius oratione victi sententia desistemus. Nisi autem rerum natura perspecta erit, nullo modo poterimus sensuum judicia defendere. Quidquid porro animo cernimus, id omne oritur a sensibus: qui si omnes veri erunt, ut Epicuri ratio docet, tum denique poterit aliquid cognosci & percipi. quos qui tollunt, & nihil posse percipi dicunt, ii, remotis sensibus, ne id ipsum quidem expedire possunt, quod differunt. Præterea, sublata cognitione & scientia, tollitur omnis ratio & vitæ degendæ, & rerum gerendarum. Sic e physicis & fortitudo sumitur contra mortis timorem; & constantia contra metum religio-

nis; & sedatio animi, omnium rerum occultarum ignoratione sublata; & moderatio, natura cupiditatum generibusque earum explicatis; & (ut modo docui) cognitionis regula & iudicio ab eadem illa constituto, veri a falso distinctio traditur.

20 Restat locus huic disputationi vel maxi-
 65 me necessarius de amicitia, quam, si voluptas summum fit bonum, affirmatis nullam omnino fore: de qua Epicurus quidem ita dicit: *omnium rerum, quas ad beate vivendum sapientia comparaverit, nihil esse majus amicitia, nihil uberius, nihil jucundius.* Neque vero hoc oratione solum, sed multo magis vita, & factis & moribus comprobavit. quod quam magnum sit, fictæ veterum fabulæ declarant; in quibus tam multis tamque variis, ab ultima antiquitate repetitis, tria vix amicorum paria reperiuntur, ut ad Orestem pervenias, profectus a Theseo. At vero Epicurus una in domo, & ea quidem angusta, quam magnos, quantaque amoris conspiratione consentientes tenuit amicorum greges?
 66 quod fit etiam nunc ab Epicureis. Sed ad rem redeamus. de hominibus dici non necesse est. Tribus igitur modis video esse a nostris de amicitia disputatum. Alii, cum eas

voluptates, quæ ad amicos pertinerent, negarent esse per se ipsas tam expetendas, quam nostras expeteremus; quo loco videtur quibusdam stabilitas amicitiae vacillare. tumentur tamen eum locum, seque facile, ut mihi videtur, expediunt. ut enim virtutes, de quibus ante dictum est, sic amicitiam negant posse voluptate discedere. Nam cum solitudo, & vita sine amicis, insidiarum & metus plena sit, ratio ipsa monet, amicitias comparare; quibus partis confirmatur animus, & a spe pariendarum voluptatum se jungi non potest. Atque ut odia, invidiae, 67 despicationes, adversantur voluptatibus: sic amicitiae non modo faatrices fidelissimæ, sed etiam effectrices sunt voluptatum, tam amicis, quam sibi. quibus non solum presentibus fruuntur, sed etiam spe eriguntur consequentis ac posterit temporis. Quod quia nullo modo sine amicitia firmam & perpetuam jucunditatem vitæ tenere possumus, neque vero ipsam amicitiam tueri, nisi æque amicos ac nosmetipsos diligamus; idcirco & hoc ipsum efficitur in amicitia, & amicitia cum voluptate connectitur. nam & lætamur amicorum lætitia æque atque nostra, & pariter dolemus angoribus.

68 Quocircâ eodem modo sapiens erit affectus erga amicum, quo in seipsum: quosque labores propter suam voluptatem susciperet, eosdem suscipiet propter amici voluptatem: quæque de virtutibus dicta sunt, quemadmodum hæ semper voluptatibus inhærent, eadem de amicitia dicenda sunt. Præclare enim Epicurus his pæne verbis: *Eadem, inquit, scientia confirmavit animum, ne quod aut sempiternum, aut diuturnum timeret malum; quæ perspexit, in hoc ipso vitæ spatio*

69 *amicitiæ præsidium esse firmissimum.* Sunt autem quidam Epicurei timidiores paulo contra vestra convicia, sed tamen satis acuti, qui verentur, ne, si amicitiam propter nostram voluptatem expetendam putemus, tota amicitia quasi claudicare videatur. Itaque primos congressus, copulationesque & consuetudinum instituendarum voluntates fieri propter voluptatem: cum autem usus progrediens familiaritatem effecerit, tum amorem efflorescere tantum, ut, si nulla sit utilitas ex amicitia, tamen ipsi amici propter se ipsos amentur. Etenim si loca, si fana, si urbes, si gymnasia, si campum, si canes, si equos, si ludicra exercendi aut venandi, consuetudine adamare solemus; quanto id in ho-

minum consuetudine facilius fieri poterit, & justius? Sunt autem, qui dicant, foedus⁷⁰ quoddam esse sapientum, ut ne minus quidem amicos, quam se ipsos diligant. quod & fieri posse intelligimus, & sæpe id videmus: & perspicuum est, nihil ad jucunde vivendum reperiri posse, quod conjunctione tali sit aptius. Quibus ex omnibus judicari potest, non modo non impedire rationem amicitiae, si summum bonum in voluptate ponatur, sed sine hoc institutionem amicitiae omnino non posse reperiri.

Quapropter si ea, quæ dixi, sole ipso illustriora & clariora sunt: si omnia dixi, hausta e fonte naturæ: si tota oratio nostra omnem sibi fidem sensibus confirmat, id est, incorruptis atque integris testibus: si infantes pueri, si mutæ etiam bestiae pæne loquuntur, magistra ac auctrix natura, nihil esse prosperum, nisi voluptatem, nihil asperum, nisi dolorem; de quibus neque depravate judicant, neque corrupte: nonne ei maximam gratiam habere debemus, qui hac exaudita quasi voce naturæ, sic eam firme graviterque comprehenderit, ut omnes bene sanos in viam placatæ, tranquillæ, quietæ, beatæ vitæ deduceret? qui quod tibi parum videtur eru-

ditus, ea causa est, quod nullam eruditionem esse duxit, nisi quæ beatæ vitæ disciplinam juvaret. An ille tempus aut in poetis evolvendis, ut ego & Triarius, te hortatore, facimus, consumeret? in quibus nulla solida utilitas, omnisque puerilis est delectatio: aut se, ut Plato, in musicis, geometria, numeris, astris contereret? quæ & a falsis initiis profecta, vera esse non possunt; & si essent vera, nihil afferrent, quo jucundius, id est, quo melius viveremus. Has ergo artes persequeretur; vivendi artem tantam, tamque operosam, & perinde fructuosam relinqueret? Non ergo Epicurus ineruditus, sed ii indocti, qui, quæ pueros non didicisse turpe est, ea putent usque ad senectutem esse discenda. Quæ cum dixisset, explicavi, inquit, sententiam meam, & eo quidem consilio, tuum iudicium ut cognoscerem, quæ mihi facultas, ut id meo arbitrato facerem, ante hoc tempus nunquam est data.
